

Ochrona strefowa ptaków

Romuald Mikusek

Fundacja Wspierania Inicjatyw Ekologicznych
2012

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska-Republika Słowacka 2007-2013

Ochrona strefowa Ptaków

Romuald Mikusek

Fundacja Wspierania Inicjatyw Ekologicznych
2012

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu
Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Współpracy Transgranicznej
Rzeczpospolita Polska-Republika Słowacka 2007-2013

Autor: Romuald Mikusek

Redakcja techniczna: Romuald Mikusek

Zdjęcia: Grzegorz Leśniewski, Romuald Mikusek, Marcin Karetta

Rysunki: Marek Kołodziejczyk

Fotografia na okładce: Sokół wędrowny (fot. Grzegorz Leśniewski)

Zalecane cytowanie:

Mikusek R. 2012. Ochrona strefowa ptaków.
Fundacja Wspierania Inicjatyw Ekologicznych. Kraków.

Wydawca: Fundacja Wspierania Inicjatyw Ekologicznych
ul. Czysta 17/4, 31-121 Kraków

Wydawnictwo bezpłatne

Copyright © by Fundacja Wspierania Inicjatyw Ekologicznych
Kraków, 2012

Projekt realizowany pod patronatem Małopolskiego Konserwatora Przyrody
i Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Krakowie oraz Regionalnej
Dyrekcji Lasów Państwowych w Krakowie

Spis treści

Wstęp	4
Historia ochrony strefowej w Polsce	6
Zasady funkcjonowania ochrony strefowej	12
Obecne zapisy prawne dotyczące ochrony strefowej ptaków.....	14
Krótką charakterystyka gatunków ptaków „strefowych”	18
Szlachar.....	20
Cietrzew	21
Głuszec.....	24
Ślepowron	25
Bocian czarny.....	28
Kania czarna.....	30
Kania ruda	31
Bielik.....	32
Gadożer	36
Orlik grubodzioby	37
Orlik krzykliwy	40
Orzełek	41
Orzeł przedni.....	42
Rybołów	44
Raróg.....	45
Sokół wędrowny	46
Puchacz	48
Sóweczka	50
Włochatka	54
Kraska	56
Wyznaczanie stref	58
Zasady ogólne	58
Rady praktyczne.....	60
Literatura.....	64

Wstęp

Ochrona przyrody w Polsce ma długą tradycję. Jedną z jej przejawów była ochrona gatunkowa oraz ochrona obszarów szczególnie cennych, wprowadzona w postaci parków narodowych, rezerwatów przyrody czy tym podobnych. Jednakże żadna z tych form nie zabezpieczała wystarczająco lęgów rzadkich gatunków ptaków przed stratami oraz otaczających ich środowisk przed degradacją, spowodowanymi działalnością człowieka. Dotyczy to szczególnie ptaków gniazdujących w lasach, gdzie intensywna gospodarka długi czas nie uwzględniała obecności ptaków i nierzadko przyczyniała się do porzucania lęgów czy terenów gniazdowych w wyniku niepokojeń czy znacznych zmian w środowisku. Ochrona kilku gatunków ptaków, zwłaszcza szponiastych o dużych wymaganiach i areałach, wymagała radykalniejszych rozwiązań, które uwzględniałyby ich mobilność i potrzeby, zwłaszcza, że w latach 80. XX wieku wciąż obserwowano postępujący spadek liczebności wielu z nich.

Ochrona strefowa jest szczególną formą ochrony fauny, wynikłą z potrzeby ochrony miejsc rozrodu rzadkich gatunków ptaków.

Większość ptaków wykazuje znaczne przywiązanie do miejsc lęgowych, do których wraca systematycznie przez wiele lat. Jeśli decydują się zbudować nowe gniazdo, czynią to zwykle w najbliższym sąsiedztwie. Wprowadzenie nawet drobnych zmian w otoczeniu gniazda może okazać się decydującym czynnikiem powodującym jego porzucenie przez ptaki. Nie mniej ważne jest zapewnienie spokoju czy utrzymanie w formie niezmienionej terenów przylegających, gdzie ptaki polują, nocują czy składają nadmiar zdobyczy. Gatunki ptaków, które w Polsce obejmuje się ochroną strefową, należą często

do tych najbardziej wybrednych w wyborze miejsca lęgowego. Dzieje się tak dlatego, iż są to zwykle organizmy bardzo wymagające, o dużych terytoriach i wrażliwe na niepokojenie. Następstwem tego, że „ptaki strefowe” wybierają fragmenty wyjątkowych środowisk jest to, że razem z nimi chronimy szereg ważnych i rzadkich elementów przyrody. Można powiedzieć, że za ich pośrednictwem odkrywamy cenne tereny, które stają się potem okresowymi mini-rezerwatami.

Historia ochrony strefowej w Polsce

Pomysł tworzenia stref ochronnych w Polsce zrodził się pod koniec lat 50. XX wieku, z idei ochrony bielika, którego liczebność w tym czasie wynosiła ok. 100 par lęgowych. W wyniku współpracy pomiędzy Sekcją Ornitologiczną Polskiego Towarzystwa Zoologicznego (PTZool.), Polską Sekcją Międzynarodowej Rady Ochrony Przyrody oraz Państwowym Gospodarstwem Leśnym „Lasy Państwowe”, stwierdzono konieczność tworzenia 0,5 ha stref ochronnych wokół jego gniazd, z centralnie położonym gniazdem. Tego rodzaju zalecenia po raz pierwszy zaczęto realizować w 1969 roku na terenie Regionalnego Zarządu Lasów Państwowych w Szczecinie. Dopiero w 1981 r. Naczelny Dyrektor Lasów Państwowych, na wniosek Stacji Ornitologicznej PAN, wydał zarządzenie wprowadzające strefy ochronne wokół gniazd trzech gatunków ptaków szponiastych: bielika, orła przedniego i rybołowa. Zakazywało ono prowadzenia prac w obszarze o promieniu 200 m od gniazda w ciągu całego roku i wstępu na obszar o promieniu 1000 m od niego w okresie lęgowym, tj. od 1 lutego do 31 lipca. Pierwszy zapis w prawie ogólnokrajowym był wynikiem gotowych rozwiązań przygotowanych przez powstały w 1981 roku Komitet Ochrony Orłów. Dopiero rozporządzeniem z 2001 roku zróżnicowano wielkość stref oraz terminy obowiązywania strefy ochrony częściowej w zależności od terminów migracji oraz fenologii rozrodu poszczególnych gatunków, z korzyścią dla ich ochrony i ekonomii.

Strefy ochronne nie budzą obecnie już tak dużych emocji jak dawniej i są ogólnie akceptowane. Wyniki naukowe (porównanie udatności lęgowej w gniazdach objętych ochroną strefową i jej pozbawionych) wskazują jednoznacznie, że spełniają one swoją rolę

przyczyniając się do zwiększenia średniej liczby młodych przypadających na każdą parę przystępującą do lęgu. Przypadki łamania stref są obecnie bardzo rzadkie.

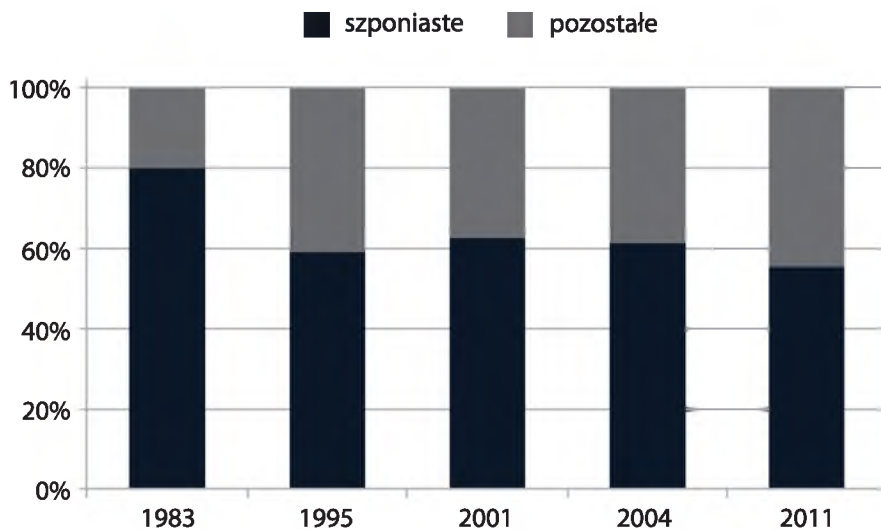
Historia ochrony strefowej w prawie polskim w dużym skrócie wygląda następująco:

1. Rozporządzenie Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z 30 grudnia 1983 r. (Dz.U. 1984 r., nr 2, poz. 11) w sprawie wprowadzenia gatunkowej ochrony zwierząt, obowiązujące przez kolejne 11 lat. Dotyczyło ochrony miejsc rozrodu 10 gatunków ptaków w tym 8 szponiastych: bielika, gadożera, orlika krzykliwego i grubodziobego, orła przedniego, orzełka, rybołowa i sokoła wędrownego a dodatkowo puchacza i bociana czarnego. Wielkość stref całorocznych (200 m) oraz wielkość i termin obowiązywania stref okresowych (500 m w okresie 6 miesięcy od II do VII) był identyczny dla wszystkich gatunków.
2. Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 6 stycznia 1995 r. (Dz.U. nr 13, poz. 61) w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt obowiązywało przez kolejne 7 lat. Przedłużało ono okres ochronny dla wszystkich gatunków wymienionych w pierwszym rozporządzeniu o miesiąc (do 7 miesięcy) i uwzględniało aż 7 dodatkowych gatunków ptaków pozostających w silnym regresie: cietrzewia, głuźca, kanie czarną i rudą oraz kraskę, żołą i kulona.
3. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 26 września 2001 r. (Dz.U. nr 130, poz. 1455 i 1456), w sprawie określenia listy gatunków zwierząt rodzimych dziko występujących objętych ochroną gatunkową ścisłą i częściową oraz zakazów dla danych gatunków oraz odstępstw od tych zakazów. Obowiązywało przez zaledwie trzy kolejne sezony i wykluczyło z listy

zołną ze względu na wzrost jej liczebności i ekspansję na nowe tereny. Był to pierwszy akt prawny wprowadzający zróżnicowanie wielkości stref i okresu obowiązywania stref ochrony częściowej (5 do 7 miesięcy; średnio 6,3 miesiąca), uwzględniające wymagania i fenologię rozrodu poszczególnych gatunków. W stosunku do 5 z nich zmniejszono wielkość strefy całorocznej z 200 na 100 m, a w przypadku kraski nawet do zaledwie 10 m.

4. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 28 września 2004 r. (Dz.U. nr 220, poz. 2237) w sprawie gatunków dziko występujących zwierząt objętych ochroną, obowiązywało przez kolejne 7 lat. Nowością było wciągnięcie na listę coraz rzadszego szlachara oraz raroga, który pojawił się na krajowej liście ptaków lęgowych. Modyfikacje dotyczyły tu poza tym jedynie orzełka, dla którego początek funkcjonowania strefy częściowej przesunięto z III na II (tak jak do 2001 roku), zaś u kraski ograniczono się do drzewa z gniazdem i 10 metrowej strefy w okresie lęgowym.
5. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 października 2011 r. (Dz.U.11.237.1419) w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt. Ważną innowacją jest tu wprowadzenie po raz pierwszy ochrony strefowej dla dwóch gatunków sów: sóweczki i włóchatki, dla których ustalono całoroczną strefę ochronną o promieniu 50 m. W przypadku orła przedniego przedłużono okres obowiązywania strefy częściowej o 2 tygodnie i ponownie zmieniono zasady funkcjonowania strefy dla kraski, dla której 10 m strefę zmieniono z okresowej na całoroczną.

Rys. 1. Udział ptaków szponiastych w porównaniu z innymi gatunkami ptaków w ramach ochrony strefowej w Polsce wg kolejnych rozporządzeń z lat 1983-2011.

Tab. 1. Gatunki ptaków podlegających ochronie strefowej wg kolejnych rozporządzeń w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt w Polsce.

lp	nazwa gatunkowa		Dz.U. 1984 r., nr 2, poz. 11
	pol.	łac.	1983
1	szlachar	<i>Mergus serrator</i>	x
2	cietrzew	<i>Tetrao tetrix</i>	x
3	gluszec	<i>Tetrao urogallus</i>	x
4	ślepowron	<i>Nycticorax nycticorax</i>	x
5	bocian czarny	<i>Ciconia nigra</i>	200/500 (1.02–31.07)
6	kania czarna	<i>Milvus migrans</i>	x
7	kania ruda	<i>Milvus milvus</i>	x
8	bielik	<i>Haliaeetus albicilla</i>	200/500 (1.02–31.07)
9	gadożer	<i>Circaetus gallicus</i>	200/500 (1.02–31.07)
10	orlik grubodzioby	<i>Aquila clanga</i>	200/500 (1.02–31.07)
11	orlik krzykliwy	<i>Aquila pomarina</i>	200/500 (1.02–31.07)
12	orzeł przedni	<i>Aquila chrysaetos</i>	200/500 (1.02–31.07)
13	orzełek	<i>Hieraaetus pennatus</i>	200/500 (1.02–31.07)
14	rybołów	<i>Pandion haliaetus</i>	200/500 (1.02–31.07)
15	raróg	<i>Falco cherrug</i>	x
16	sokół wędrowny	<i>Falco peregrinus</i>	200/500 (1.02–31.07)
17	kulon	<i>Burhinus oedicephalus</i>	x
18	puchacz	<i>Bubo bubo</i>	200/500 (1.02–31.07)
19	sóweczka	<i>Glaucidium passerinum</i>	x
20	włochatka	<i>Aegolius funereus</i>	x
21	żołna	<i>Merops apiaster</i>	x
22	kraska	<i>Coracias garrulus</i>	x
liczba gatunków			10

Legenda:

200/ – strefa całoroczna; /500 – strefa okresowa

(1.02–31.08) – termin obowiązywania strefy okresowej

x – brak ochrony strefowej

puste pole – bez zmian (kontynuacja poprzedniego rozporządzenia)

Dz.U. nr 13, poz. 61	Dz.U. nr 130, poz. 1455 i 1456	Dz.U. nr 220, poz. 2237	Dz.U.11.237.1419
1995	2001	2004	2011
x	x	zalesiona część wyspy z gniazdem	
200/500 (1.02–31.08)	100/500	-/500 dot. tokowiska	(1.01–31.05)
200/500 (1.02–31.08)	(1.02–30.07)	dot. tokowiska (1.03–30.07)	(1.01–31.05)
x	x	kolonia lęgowa	
(1.02–31.08)	100/500 (1.03–31.08)		
200/500 (1.02–31.08)	100/500 (1.03–31.08)		
200/500 (1.02–31.08)	100/500 (1.03–31.08)		
(1.02–31.08)	(1.01–31.07)		
(1.02–31.08)	(1.03–30.09)		
(1.02–31.08)	(1.03–31.08)		
(1.02–31.08)	100/500 (1.03–31.08)		
(1.02–31.08)	(1.01–31.07)		(1.01–15.08)
(1.02–31.08)	100/500 (1.03–31.08)	(1.02–31.08)	
(1.02–31.08)	(1.03–31.08)		
x	x	200/500 (1.01–31.07)	
(1.02–31.08)	(1.01–31.07)		
200/500 (1.02–31.08)	(1.03–31.08)	x	x
(1.02–31.08)	(1.01–31.07)		
x	x	x	50 m od gniazda / -
x	x	x	50 m od gniazda / -
200/500 (1.02–31.08)	x	x	x
200/500 (1.02–31.08)	10/200 (1.04–31.08)	drzewo z gniazdem / 10 m	10 m od gniazda / -
17	16	18	20

Zasady funkcjonowania ochrony strefowej

Ochronę strefową realizuje się w miejscu istnienia lęgu i w jego bezpośrednim otoczeniu. Wyjątkiem są strefy dla cietrzewia i głuszca, które dotyczą tokowisk. W większości przypadków wyznacza się dwie strefy:

1. strefa ochrony ścisłej (całoroczna).
2. strefa ochrony częściowej (okresowa).

Strefa ochrony ścisłej

Obszar z gniazdem lub gniazdami w części centralnej, chroniący najbliższe otoczenie przez cały rok. Strefa funkcjonuje na zasadach rezerwatu ścisłego, bez możliwości wstępu bez zezwolenia i wprowadzania jakichkolwiek zmian w otoczeniu.

Strefa ochrony częściowej

Obszar sąsiadujący z gniazdem chroniony w okresie rozrodczym. Strefa buforowa wyłączona okresowo z działalności człowieka, tworzona dla większości gatunków strefowych z wyjątkiem sóweczki, włośchatki i kraski (tylko strefa ścisła), zaś w przypadku głuszca i cietrzewia obejmująca jedynie tokowiska.

W 1997 roku wydano instrukcję ministerialną pt. „Instrukcja wyznaczania i ochrony stanowisk zwierząt – gatunków zagrożonych wyginięciem”, rozszerzającą interpretację dotyczące stref Ochronnych. Wynika z niej, że bezpośrednio okolice gniazd (ochrona strefowa ścisła), są bezwzględnie wyłączone z penetracji ludzkiej. W strefie ochrony częściowej zabrania się dokonywania zmian obejmujących wycinanie drzew i krzewów, wznoszenie obiektów i instalacji oraz innych prac mających wpływ na ochronę miejsc rozrodu i miejsc regularnego przebywania chronionych ptaków.

**Bocian czarny na gnieździe
tuż po powrocie z zimowiska**
(fot. G. Leśniewski)

Obecne zapisy prawne dotyczące ochrony strefowej ptaków

Strefy ustanawiane są obecnie przez regionalnych dyrektorów ochrony środowiska w sposób indywidualny dla poszczególnych gatunków, z uwzględnieniem lokalnych uwarunkowań.

Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 (Dz. U. z 2009 nr 151 poz. 1220) [wypis]

- **Art. 46. Ust. 3.** W celu ochrony ostoi i stanowisk roślin lub grzybów objętych ochroną gatunkową lub ostoi, miejsc rozrodu i regularnego przebywania zwierząt objętych ochroną gatunkową mogą być ustalane strefy ochrony.
- **Art. 49.** Minister właściwy do spraw środowiska w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw rolnictwa określi, w drodze rozporządzenia:
 - **Ust. 1. lit. e.** gatunki dziko występujących zwierząt wymagających ustalenia stref ochrony ostoi, miejsc rozrodu lub regularnego przebywania.
 - **Ust. 3.** sposoby ochrony gatunków, w tym wielkość stref ochron.
- **Art. 60. Ust. 3 pkt 2.** Regionalny dyrektor ochrony środowiska może ustalać i likwidować, w drodze decyzji administracyjnej strefy ochrony ostoi, miejsc rozrodu i regularnego przebywania zwierząt objętych ochroną gatunkową, o których mowa w art. 49 pkt 1 lit. e.

- **Art. 60. Ust. 4.** Granice stref ochrony, o których mowa w ust. 3, oznacza się tablicami z napisem, odpowiednio: „ostoja roślin”, „ostoja zwierząt” albo „ostoja grzybów” i informacją: „osobom nieupoważnionym wstęp wzbroniony”.
- **Art. 60. Ust. 5.** Regionalny dyrektor ochrony środowiska prowadzi rejestr stref ochrony, o których mowa w ust. 3.
- **Art. 60. 6.** W strefach ochrony, o których mowa w ust. 3, bez zezwolenia regionalnego dyrektora ochrony środowiska zabrania się:
 1. przebywania osób, z wyjątkiem właściciela nieruchomości objętej strefą ochrony oraz osób sprawujących zarząd i nadzór nad obszarami objętymi strefą ochrony, oraz osób wykonujących prace na podstawie umowy zawartej z właścicielem lub zarządcą;
 2. wycinania drzew lub krzewów;
 3. dokonywania zmian stosunków wodnych, jeżeli nie jest to związane z potrzebą ochrony poszczególnych gatunków;
 4. wznoszenia obiektów, urządzeń i instalacji.
- **Art. 60. 7.** Wydając zezwolenie na odstępianie od zakazów, o których mowa w ust. 6, regionalny dyrektor ochrony środowiska kieruje się wymogami ochrony ostoi oraz stanowisk roślin, zwierząt lub grzybów objętych ochroną gatunkową.

Wg obecnie obowiązującego prawa (2012 r.) ochronie strefowej podlega 20 gatunków ptaków, z czego 11 należy do rzędu szponiastych, 3 do sów, po 2 do grzebiących i brodzących oraz po jednym do blaszkodziobych i kraskowych.

Tab. 2. Gatunki ptaków podlegające ochronie strefowej wg Rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 12 października 2011 r. (Dz.U.11.237.1419) w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt.

lp	GATUNEK	
	pol.	łac.
1	szlachar	<i>Mergus serrator</i>
2	cietrzew	<i>Tetrao tetrix</i>
3	głuszec	<i>Tetrao urogallus</i>
4	ślepowron	<i>Nycticorax nycticorax</i>
5	bocian czarny	<i>Ciconia nigra</i>
6	kania czarna	<i>Milvus migrans</i>
7	kania ruda	<i>Milvus milvus</i>
8	bielik	<i>Haliaeetus albicilla</i>
9	gadożer	<i>Circaetus gallicus</i>
10	orlik grubodzioby	<i>Aquila clanga</i>
11	orlik krzykliwy	<i>Aquila pomarina</i>
12	orzeł przedni	<i>Aquila chrysaetos</i>
13	orzełek	<i>Hieraetus pennatus</i>
14	rybołów	<i>Pandion haliaetus</i>
15	raróg	<i>Falco cherrug</i>
16	sokół wędrowny	<i>Falco peregrinus</i>
17	puchacz	<i>Bubo bubo</i>
18	sóweczka	<i>Glaucidium passerinum</i>
19	włochatka	<i>Aegolius funereus</i>
20	kraska	<i>Coracias garrulus</i>

	STREFA OCHRONY		TERMIN OCHRONY STREFY CZĘŚCIOWEJ
	ŚCISLEJ (całoroczna)	CZĘŚCIOWEJ (okresowa)	
"zalesiona część wyspy z gniazdem"		–	–
–		500 m od tokowiska	1.02–31.05
200 m od tokowiska		500 m od tokowiska	1.02–31.05
kolonia		–	–
100 m		500 m	15.03–31.08
100 m		500 m	1.03–31.08
100 m		500 m	1.03–31.08
200 m		500 m	1.01–31.07
200 m		500 m	1.03–30.09
200 m		500 m	1.03–31.08
100 m		500 m	1.03–31.08
200 m		500 m	1.01–15.08
100 m		500 m	1.02–31.08
200 m		500 m	1.03–31.08
200 m		500 m	1.01–31.07
200 m		500 m	1.01–31.07
200 m		500 m	1.01–31.07
50 m od gniazda		–	–
50 m od gniazda		–	–
10 m od gniazda		–	–

Krótką charakterystyka gatunków ptaków „strefowych”

Poniższy opis gatunków ptaków podlegających ochronie strefowej zawiera dane, które mogą okazać się przydatne podczas poszukiwań gniazd i wyznaczania stref ochronnych.

Głuszczyk na tokowisku w typowym
dla siebie biotopie Niziny Polski
(fot. G. Leśniewski)

Szlachar

Mergus serrator

Biotop lęgowy. Niewielkie wysepki porośnięte ubogą i niską roślinnością, w obrębie jezior otoczonych lasami.

Zimowanie. W Polsce głównie w rejonie Zatoki Pomorskiej i Gdańskiej. Przyłot w IV, rzadko już w III.

Toki. Pary formują się pod koniec zimy i rozpadają się w okresie inkubacji.

Gniazdo. Bezpośrednio przy brzegu zbiornika, wśród niskiej roślinności, często na wyspach. Stanowi go płytki dołek o średnicy 20–25 cm, wysłany różnymi częściami roślin (głównie trawy i liście) i dużą ilością puchu. Samica umieszcza gniazdo między korzeniami krzaków i drzew, wyjątkowo w płytkiej norze.

Lęg. W V samica składa do 10 jaj, ale w gnieździe może być do 20 jaj, w tym pochodzących od obcych samic. Po miesiącu wykluwają się pisklęta, zaś po kolejnym miesiącu osiągają samodzielność. Pisklęta z powtarzanych lęgów można spotkać jeszcze w VIII. Młode zagniazdowniki po paru godzinach opuszczają gniazdo. Samica opuszcza je po 50 dniach, 10 dni przed uzyskaniem zdolności do lotu.

Zachowanie przy gnieździe. Samica schodząc z gniazda przykrywa jaja puchem. Skorupy po wykluciu zostają w gnieździe.

Strefa. Strefa obejmuje zadrzewioną część wyspy z gniazdem.

Cietrzew

Tetrao tetrix

Biotop lęgowy. Sezonowo występują w bardzo różnych siedliskach. Zwykle są to lasy sąsiadujące z terenami otwartymi. Tokują w terenie otwartym typu łąk, wrzosowisk, halizn, poligonów. Optymalne środowisko to podmokłe łąki i torfowiska z niewielkimi zadrzewieniami i pojedynczymi drzewami w sąsiedztwie lasów liściastych.

Zimowanie. Młode ptaki koczują, dorosłe pozostają przez cały rok w tej samej okolicy.

Toki. Toki od końca III do początku VI. Głos słyszany z odl. do 1 km rzadziej nawet do 4 km.

Gniazdo. Samice budują gniazda niedaleko od tokowisk. Stanowi je płytki dołek średnicy 15–20 cm. wysłany suchymi częściami roślin (trawy i mech) i piórami, dobrze ukryty, często pod nawisem gałęzi drzewa czy krzewu.

Lęg. 7–10 jaj samica składa na przełomie IV/V. Wysiadyje przez ok. 25 dni. Pisklęta-zagniazdowniki zdolność lotu osiągają po 10–14 dniach. Samica wodząca pisklęta może się przemieszczać na duże odległości. Rozpad rodziny następuje po ok. 3 mies.

Zachowanie przy gnieździe. Samica w trakcie wysiadywani pożywia się ok. 3 razy w ciągu dnia schodząc z gniazda na ok. 1 godz.

Strefa. Jedynie częściowa, 500 m od tokowiska w okresie od II do końca V. Miejsca tokowisk przez wiele lat utrzymują się w tych samych miejscach.

Tokujące cietrzewie
(fot. G. Leśniewski)

Głuszczyk

Tetrao urogallus

Biotop lęgowy. Rozległe i luźne bory sosnowe na nizinach i świerkowe oraz świerkowo-jodłowe w górach oraz lasy mieszane. Istotna jest obecność dobrze rozwiniętego runa z dużym udziałem borówki.

Zimowanie. Trzymają się tych samych terenów przez całe życie, szczególnie stare koguty. Młode i samice mogą przemieszczać się dalej.

Przylot, toki. Toki trwają od III do V wczesnie rano. Dorosłe samce noc spędzają na drzewach w obrębie tokowiska, w dzień rozlatują się po okolicy. Tokują na ziemi i drzewach. Samice odwiedzają sąsiednie tokowiska tylko w krótkim okresie ich trwania. Duże tokowiska mogą gromadzić do 50 samców, w Polsce obecnie zwykle kilka samców.

Gniazdo. Niewielkie zagłębienie w ziemi wysłane trawami i liśćmi, często przy pniu drzewa.

Lęg. 6–10 jaj samica składa w V i wysiaduje 26 dni. Pisklęta – zagniazdowniki – oddalają się z wodzącą je samicą od miejsca wyklucia nawet o kilka kilometrów. W drugim tygodniu życia już podlatują na gałęzie.

Zachowanie przy gnieździe. Samica może przy gnieździe symulować kalectwo. Młode ostrzeżone głosem przez samicę przywierają do ziemi i pozostają w bezruchu.

Strefa. Tworzona ze względu na dużą wrażliwość na niepokój i zmiany w środowisku. Strefa całoroczna o promieniu 200 m, od II do V – 500 m.

Ślepowron

Nycticorax nycticorax

Biotop lęgowy. Wyspy w obrębie stawów hodowlanych.

Biotop łowiecki. Do 5 km od kolonii lęgowej. Na zerowiska udają się często gromadnie.

Zimowanie. Zimuje w Afryce, pd. Europie i na Bliskim Wchodzie. Odlot w IX-XI. Już w VII-VIII młode przemieszczają się daleko od kolonii, nawet na odległość kilkuset kilometrów. Przyłot w IV, wyjątkowo pod koniec III.

Toki. W pary dobierają się przed przyłotem na lęgowiska.

Gniazdo. Na drzewach i krzewach gniazdo w postaci płaskiej platformy o średnicy 20–40 cm, bez wyściółki. Może używać stare gniazda. W kolonii po kilka-kilkadziesiąt gniazd z reguły dobrze widocznych, zwykle nisko, choć to zależy od wysokości roślin będących podstawą gniazd.

Lęg. Okres lęgowy rozciągnięty od IV do VII, a nawet VIII. Do lęgów mogą przystępować zaraz po przylocie. 3–5 jaj w zniesieniu. Inkubacja trwa 3 tyg. Pisklęta w gnieździe pozostają 40–50 dni.

Zachowanie przy gnieździe. Prowadzi nocny tryb życia. W dzień ciche, w nocy odzywają się często.

Ślady obecności. W kolonii obecne są ciągle dorosłe ptaki.

Strefa. Wyspa z drzewami na których są gniazda.

**Tokująca para
ślepowronów nad gniazdem**
(fot. M. Karetta)

Bocian czarny

Ciconia nigra

Biotop lęgowy. Optymalnie stanowi go obszerny kompleks leśny z mozaiką terenów podmokłych i cieków.

Biotop lowiecki. Najczęściej ciek wodny, rowy, polany, stawy, śródleśne łąki.

Zimowanie. Odlat w VIII, wraca na przełomie III/IV. Zimuje w północnej Afryce. Dojrzewa w 3. roku życia.

Toki. Tokują krążąc nad gniazdem a także na samym gnieździe. Toki bardzo ciche.

Gniazdo. Zawsze blisko wody. Gniazdo najczęściej w dolnej części korony na bocznych gałęziach w poziomym rozwidleniu, z możliwością swobodnego dolotu. Zwykle na ponad 100-letniej sośnie, dębie, buku, wyjątkowo na skale. Wysoko. Charakterystyczne w budowie gniazda są kępy traw z ziemią oraz wyściółka z traw, mchu i liści. Gniazda używają przez wiele lat, więc nadbudowywane mogą osiągać ogromne rozmiary. Niektóre pary częściej budują nowe gniazda, dlatego w rewirze może ich być kilka. Gniazda sąsiednich par oddalone o 1 km i więcej.

Lęg. 2–6 jaj składają w IV, w górach zwykle na początku V. Wysiadują oba ptaki przez 35 dni.

Zachowanie przy gnieździe. Aktywność dzienna. Przy gnieździe bardzo cichy. Ptaki mogą żerować na cieku bezpośrednio przy gnieździe jak też kilkanaście kilometrów od niego. Jeden z ptaków zwykle pozostaje na straży w pobliżu gniazda do czasu, gdy pisklęta osiągną wiek ok. 2 tyg.

Strefa. Bocian czarny przy gnieździe jest mało płochliwy, choć mocno niepokojony może porzucić lęg na etapie jaj. W przypadku częstego niepokojenia może zmienić miejsce gniazdowania w następnych latach. Ze względu na często małą ilość odpowiednich miejsc na gniazdo, nowe mogą być mniej bezpieczne i mniej trwałe. Strefa ścisła o promieniu 100 m od gniazda, częściowa 500 m w okresie od ½ III do VIII.

**Gniazdo bociana czarnego
w górach na buku**
(fot. R. Mikuszek)

Kania czarna

Milvus migrans

Biotop lęgowy. Mozaika środowisk: lasy i zadrzewienia w pobliżu terenów otwartych oraz zbiorników wodnych (rzeki, jeziora, stawy).

Biotop łowiecki. Połuje w sąsiedztwie zbiorników i cieków wodnych. Dużą część ofiar w postaci martwych ryb zbiera z powierzchni wody.

Zimowanie. Na południe od Sahary. Odlatuje VIII/IX. Z zimowiska wraca na przełomie III/IV.

Toki. Z zimowisk wracają zwykle połączone w pary. Intensywne toki w IV dotyczą głównie samców niesparzonych. Polegają na wysokich lotach, nurkowaniu, przekazywaniu pokarmu czy opadaniu szczepionych pazurami ptaków.

Gniazdo. Co roku buduje nowe gniazdo do 50 m od skraju drzewostanu, często na samej ścianie lasu. Gniazdo małe, na starych drzewach liściastych, wyściela odpadkami (brak zielonych gałązek).

Lęg. Jaja 2–3 na przełomie IV/V. Wysiadywanie ok. 5 tygodni, młode w gnieździe do 50 dni. Charakteryzują się długim, białym puchem na głowie. Ostatnie młode opuszczają gniazda w VII. Młode po wylocie nawet przez 2 tyg. mogą pozostawać w bezpośrednim sąsiedztwie gniazda.

Zachowanie przy gnieździe. Spłoszone przy gnieździe krążą w pobliżu i nawołują wibrującym głosem.

Strefa. 100 m całoroczna i 500 m okresowa od III do końca VIII.

Kania ruda

Milvus milvus

Biotop lęgowy. Podobnie jak kania czarna preferuje mozaikę z lasami, obszarami otwartymi (pola i łąki) i zbiornikami wodnymi, choć jest mniej związana z wodą. Częściej występuje na wyspach i w dolinach rzecznych.

Biotop łowiecki. Tereny rolnicze, łąki, ugory, nierzadko wzdłuż dróg, torów, chętnie wysypiska śmieci, kilka kilometrów od gniazda. Odbiera też pokarm innym gatunkom.

Zimowanie. W basenie Morza Śródziemnego. Populacje południowe osiadłe. Ostatnie ptaki opuszczają Polskę w X. Sporadycznie zimuje. Przylatuje w III.

Toki. Dojrzewa w 3 roku życia. Toki w postaci wysokich lotów, wolnych uderzeń skrzydłami, nurkowań itp., odbywają się zaraz po przylocie.

Gniazdo. Na drzewie (zazwyczaj sosna), blisko, lub na samym skraju lasu, przy pniu. Wyłożone odpadkami, bez świeżych gałązek, średnicy ok. 50 cm. Czasem zajmują gniazda innych gatunków.

Lęg. 2–3 (1–4) jaja składa w IV. Wysiaduje 33–38 dni. Młode pozostają w gnieździe ok. 50 dni wylatując z niego na przełomie VI/VII, potem długo pozostają w pobliżu.

Zachowanie przy gnieździe. Żeruje nawet kilka kilometrów od gniazda. Spłoszona lata w pewnej odległości. W tym czasie lęg nierzadko pładrowany jest przez ptaki krukowate.

Strefa. Identyczna jak u kani czarnej: 100 metrowa strefa ścisła otoczona strefą częściową o promieniu 500 m od III do końca VIII.

Bielik

Haliaeetus albicilla

Biotop lęgowy. Lasy co najmniej 80–90 letnie w sąsiedztwie jezior, stawów, rzek, zbiorników wodnych itp.

Biotop lowiecki. Polują w obrębie rzek i zbiorników wodnych. Często podejmują padlinę.

Zimowanie. W okresie zimy koczuje. Duża frakcja ptaków przebywa wtedy w dolinach dużych rzek i zalewów. Znaczna część par pozostaje w pobliżu gniazd przez cały rok, jak również młode po lęgach. Toki. Toki zaczynają już w I, ze szczytem w II.

Gniazdo. Podstawę pod gniazdo stanowi ogromne drzewo, zwykle dąb, sosna i buk. Wymagany jest swobodny dołot. Ptaki w rewirze mogą mieć po 2–3 gniazda, które wykorzystują naprzemiennie.

Lęg. Jaja w gnieździe mogą pojawić się już pod koniec II. Młode wylatują najpóźniej pod koniec VI.

Zachowanie przy gnieździe. Bardzo ostrożny. Z gniazda zlatuje z daleka przed nadchodzącym człowiekiem.

Strefa. Jeśli istnieje możliwość, powinna obejmować wszystkie gniazda w rewirze lęgowym. Ze względu na duże wymagania względem drzewa lęgowego oraz możliwość zajmowania gniazda przez inne gatunki (np. puchacz), strefy ściśle powinny utrzymywać się tak długo jak to możliwe. Strefa ścisła o promieniu 200 m, częściowa 500 m w okresie I–VII. Tą formą ochrony objęta jest w Polsce większość gniazd bielika.

Zima to doskonała pora do poszukiwań gniazd dużych gatunków ptaków w lasach liściastych i mieszanych. Tu: gniazdo bielika w olsie (fot. G. Leśniewski)

Dorosły bielik
(fot. G. Leśniewski)

Gadożer

Circaetus gallicus

Biotop lęgowy. Lasy różnego typu, głównie bory.

Biotop lowiecki. Tereny otwarte o niskiej roślinności, chętnie nasłonecznione, obfitujące w gady (węże).

Zimowanie. Odlatuje w VIII/IX. Zimuje w północnej Afryce. Z zimowisk wraca w IV.

Toki. Krótkie i nie tak widowiskowe jak u innych szponiastych. Z drugiej strony nawet przekazanie pokarmu mają znamiona celebracji.

Gniazdo. Niewielkie w stosunku do rozmiarów ptaka, średnicy 50-100 cm, słabo widoczne z dołu. Głęboka niecka lęgowa wyłożona krótkimi patykami, liśćmi i gałązkami sosnowymi.

Lęg. Tylko 1 jajo samica wysiaduje ok. 45 dni. Pisklę pozostaje w gnieździe ponad 2 miesiące.

Zachowanie przy gnieździe. Bardzo agresywne przy gnieździe wobec innych ptaków a czasami atakują człowieka. Często nawołują. Na gnieździe siedzą twardo i wylatują z niewielkiej odległości.

Strefa. Ścisła w promieniu 200 m, częściowa – 500 m od III do IX.

Orlik grubodzioby

Aquila clanga

Biotop lęgowy. Olsy i brzeziny bagienne w otoczeniu bagien i torfowisk.

Biotop łowiecki. Otwarte tereny torfowisk w promieniu kilku kilometrów od gniazda.

Zimowanie. Europa południowa i Afryka płn.-wsch. Przyłot na przełomie III/IV.

Toki. Toki zaraz po przylocie, podobne jak u o. krzykliwego.

Gniazdo. Średnicy ok. 130 cm. na drzewie liściastym o rozłożystej koronie. Wysłane ulistnionymi gałązkami drzew liściastych a nawet jemioly.

Lęg. 2 jaja w lęgu wysiadują 42-44 dni. Gniazdo opuszcza zwykle 1 młody po ponad 2 miesiącach, na przełomie VII/VIII.

Zachowanie przy gnieździe. Skryte. Uciekają z daleka przed nadchodzącym obserwatorem.

Strefa. Wskazany zakaz wstępu w obręb strefy bez wyjątków, ze względu na wrażliwość ptaków i ich skrajnie niską liczebność. Strefa ścisła – 200 m, częściowa – 500 m w okresie od III do VIII. W Polsce tą formą ochrony objęta jest praktycznie cała populacja gatunku.

Czatujący orlik grubodzioby w typowym dla siebie środowisku podmokłych turzycowisk
(fot. R. Mikusek)

Orlik krzykliwy – młody na gnieździe
(fot. G. Lesniewski)

Orlik krzykliwy

Aquila pomarina

Biotop lęgowy. Lasy mieszane w wieku co najmniej 80. lat o bogatej i rozrzedzonej strukturze.

Biotop lowiecki. Głównie łąki i pastwiska, w mniejszym stopniu nieużytki z niską roślinnością, uprawy zbożowe i miedze.

Zimowanie. Afryka południowa i środkowa. Przylatuje w IV.

Toki. W czasie lotów tokowych wzbija się bardzo wysoko (trudno dostrzegalny nieuzbrojonym okiem) wykonując szereg nurkowań i wznoszeń. W tym czasie odzywa się.

Gniazdo. W górach zwykle na świerku i jodle, na nizinach na gatunkach liściastych (dąb, olsza, brzoza), często w pobliżu cieków wodnych.

Lęg. Składa 2 jaja na przełomie IV/V. Średnia liczba młodych opuszczająca gniazdo na parę lęgową wynosi 0,7. Ten parametr uznaje się za odpowiedni dla stabilności populacji gatunku w Polsce.

Zachowanie przy gnieździe. Z gniazda zlatuje z daleka. Spłoszony pozostaje cichy i tylko od czasu do czasu daje o sobie znać przelatując w pobliżu.

Strefa. Strefa częściowa może obejmować fragment żerowiska. Strefa całoroczna wynosi 100 m, okresowa 500 m od III do VIII. Niemal 50% krajowej populacji lęgowej orlika objętych jest ochroną strefową.

Orzełek

Aquila pennata

Biotop lęgowy. Lasy różnego typu.

Biotop lowiecki. Różnego rodzaju tereny otwarte: od nasłonecznionych po podmokłe. Potrafi polować również wewnątrz drzewostanów.

Zimowanie. Na południe od Sahary. Odlatuje we IX, wraca w IV.

Toki. Wyraźne i charakterystyczne „tańce” w czasie lotów nad gniazdem, w tym nurkujące i falujące opadania, trwające nawet po kilkadziesiąt minut, połączone z głośnymi nawoływaniem.

Gniazdo. Gniazdo buduje samodzielnie, ale może też zajmować bądź nadbudowywać gniazda innych gatunków ptaków. W górach może budować gniazda na skałach.

Lęg. W V samica składa 2 jaja. Wysiadyje ok. 38 dni, młode zaś pozostają w gnieździe 50–55 dni.

Zachowanie przy gnieździe. W porównaniu do innych ptaków szponiastych wyjątkowo dużo czasu spędza krążąc w powietrzu, często nad gniazdem.

Strefa. W promieniu 100 m ścisła, 500 m w okresie od II do VIII.

Orzeł przedni

Aquila chrysaetos

Biotop lęgowy. Preferuje tereny odludne, mało zmienione i ekstensywnie użytkowane, częściej powyżej 700 m n.p.m. (Karpaty).

Biotop lowiecki. Tereny otwarte, gdzie poluje na średniej wielkości ssaki. Wśród największych ofiar są małe lisy, borsuki, kormorany, bociany. W zimie główną dietę stanowi padlina.

Zimowanie. W zimie koczuje oddalając się od miejsc lęgowych.

Toki. Toki rozpoczyna w II. Para ptaków krąży wysoko nad terytorium wykonując loty nurkowe, czasem „na plecach”. Nurkują również szepiąc się szponami i rozłączając w ostatniej chwili nad koronami drzew.

Gniazdo. Gniazda o średnicy 2–3 m buduje na drzewach w wieku powyżej 100 lat, głównie na jodle, rzadziej na buku, świerku czy sośnie. Również na skałach. Częste są dodatkowe gniazda w terytorium. 1 para lęgowa przypada na ok. 200 km².

Lęg. Dojrzewa dopiero w 4–6 roku i w niektóre lata nie gniazduje (mało pokarmu), stąd częste są spotkania z ptakami niełgowymi. Jaja składa pod koniec III. Wysiaduje ok. 45 dni – pisklęta kłują się na przełomie IV/V. Młode pozostają w gnieździe 10–12 tygodni i po wylocie tyle samo z rodzicami, czasem dłużej.

Zachowanie przy gnieździe. Płochliwy. Na obszarach, gdzie brak ochrony strefowej szacuje się, że 15% gniazd opuszczane jest w wyniku prac leśnych prowadzonych w jego sąsiedztwie.

Orzeł przedni z dwoma
młodymi na gnieździe
(fot. G. Leśniewski)

Strefa. Oprócz gniazda powinna obejmować suche drzewo w pobliżu, gdzie ptaki spędzają noc oraz – o ile to możliwe – dodatkowe gniazda. Strefa ścisła 200 m, częściowa 500 m od I do ½VIII. W Polsce tą formą ochrony objęta jest większa część gniazd tego gatunku.

Rybołów

Pandion haliaetus

Biotop lęgowy. Bory sosnowe w wieku powyżej 120 lat, czasem młodsze z pojedynczymi egzemplarzami wysokich sosen.

Biotop lowiecki. Wszelkiego rodzaju zbiorniki i ciekły wodne o dużej przejrzystości. Poluje nawet w głębokich rowach melioracyjnych.

Zimowanie. Odłot pod koniec VIII. Przylatuje na przełomie III/IV.

Toki. W trakcie toków ptaki wznoszą się wysoko i nurkują, przy czym głośno nawołują. Samiec często z rybą w szponach.

Gniazdo. Pierwsze lęgi w wieku 3–5 lat. Zwykle na wysokiej sośnie w koronie, która góruje nad okolicą. Rzadziej na innych gatunkach drzew i słupach. Może być znacznie oddalone od łowisk.

Lęg. 2–3 jaja składa w IV. Wysiadują oba ptaki przez ok. 40 dni. W VII, po 50–60 dniach, młode opuszczają gniazdo.

Zachowanie przy gnieździe. Samica regularnie nawołuje podczas nieobecności samca dopominając się o pokarm. Przekazanie zdobyczy odbywa się w powietrzu.

Strefa. O promieniu 200 m przez cały rok i sezonowo od III do VIII – 500 m. W Polsce tą formą ochrony objęta jest niemal cała populacja tego gatunku.

Raróg

Falco cherrug

Biotop lęgowy. Otwarty krajobraz z pojedynczymi drzewami, grupami drzew czy alejami.

Biotop łowiecki. Krajobraz otwarty różnego typu. Zwykle wybiera rozległe równiny na nizinach. Poluje w odległości do 20 km od gniazda.

Zimowanie. Zimuje w okolicy lub przemieszcza się na południe Europy, część ptaków leci do Afryki. Z zimowisk wraca na przełomie II/III.

Toki. Wysokie loty tokowe, w czasie akrobacji powietrznych wydają głośne zawołania.

Gniazdo. Nie buduje gniazd. Zajmuje gniazda wron, myszołowa, czapli i in. a także półki skalne. Często wraca do tych samych gniazd.

Lęg. 3–5 jaj w lęgu. Wysiadują oba ptaki przez ok. 30 dni. Pisklęta opuszczają gniazdo po 40–45 dniach.

Zachowanie przy gnieździe. Na gnieździe z jajami a nawet pisklętami siedzi twardo. Przy gnieździe może człowieka zaatakować.

Strefa. Lęgi może odbywać w tym samym gnieździe przez wiele lat do jego całkowitego rozpadnięcia. Strefa o promieniu 200 m całoroczna, okresowo od I do VII – 500 m.

Sokół wędrowny

Falco peregrinus

Biotop lęgowy. Ściany skalne, tereny zurbanizowane, rzadziej wnętrza drzewostanów.

Biotop lowiecki. W poszukiwaniu pokarmu przelatuje na duże odległości, ofiary chwytą zwykle w powietrzu.

Zimowanie. W pobliżu lęgowiska. Koczują.

Toki. Toki rozpoczynają już w II. Loty godowe odbywają się bardzo wysoko, ale też ptaki tokują przy samym gnieździe.

Gniazdo. Półka czy nisza skalna, fragment sztucznej, wysokiej konstrukcji (np. wieża obserwacyjna, wodna, dach wieżowca), rzadziej na drzewie. Na gołym podłożu bądź w gniazdach innych gatunków ptaków.

Lęg. Pierwsze lęgi w 3 roku życia. Samica składa 2–4 jaja w III. Młode po lęgach przemieszczają się na dużą odległość.

Zachowanie przy gnieździe. Niepokojone latają wokół wydając głośne zawołania.

Strefa. 200 m całoroczna, 500 m w okresie od I do VII.

Samica sokoła wędrownego karmiąca prawie lotną pisklę w gnieździe umieszczonym we wnęce skalnej
(fot. G. Leśniewski)

Puchacz

Bubo bubo

Biotop lęgowy. W górach ściany skalne i skały na stoku w prześwietlonym starodrzewie, często liściastym. Na nizinach olsy, ale też wyspy, brzegi jezior, starodrzewia różnego typu w pobliżu otwartej przestrzeni. Czasami małe fragmenty środowisk, tj. kamieniołom, zrąb, łąka ze stertami siana itp.

Biotop lowiecki. Poluje na otwartej przestrzeni. W górach łąki i pola na obrzeżach lasu, na nizinach zbiorniki, ciek wodne, torfowiska oraz ich sąsiedztwo. W mniejszym stopniu poluje w prześwietlonych drzewostanach.

Zimowanie. Gatunek osiadły. Młode mogą wędrować na większe odległości. Zależnie od grubości pokrywy śnieżnej, w zimie może przemieszczać się na sąsiednie tereny.

Toki. Jesienna aktywność głosowa zwykle w terytorium. Pierwsze toki już w I, intensywne na przełomie II/III.

Gniazdo. Dołek wygrzebany w ziemi pod skałą, pniem, na kępie w olsie. Chętnie zajmuje opuszczone gniazda dużych ptaków na drzewach (bocian czarny, bielik itp.) czy sztuczne platformy. Gniazdo z czasem wypełnia się resztkami ofiar. Wokół gniazda części po rozrywanych przed konsumpcją ofiarach.

Lęg. Część par w sezonie nie przystępuje do lęgów. 2–3 (1–4) jaja składa i wysiaduje samica, zwykle w III. Wysiadywanie 32–36 dni.

Po miesiącu Nielotne młode opuszczają gniazdo. Po kolejnych 2 tygodniach uzyskują zdolność do lotu.

Zachowanie przy gnieździe. Unika bliskości człowieka, choć czasem gniazduje w czynnych kamieniołomach i blisko zabudowań. Spłoszona za dnia może opuścić lęg. Wraca szybciej i częściej w godzinach bliskich zachodowi słońca. Samiec kałem znaczy zajęcie terytorium w widocznych punktach (duże, białe plamy). Tu też liczne ślady ofiar: pióra ptaków szponiastych i sów, skalpy i kolce jeży. Młode w nocy zebrzą intensywnie (głos).

Strefa. Strefa ścista 200 m, częściowa 500 m od I do VII. Powinna być utrzymywana przez wiele lat ze względu na częste zmiany miejsca lęgu. Wskazane jest, aby strefa obejmowała najbliższej położoną, otwartą przestrzeń prawdopodobnie wykorzystywaną do łowów a także najbliższy starodrzew. W przypadku częstych strat w gnieździe na ziemi można zbudować sztuczną platformę na drzewie. W niektórych przypadkach wystarczy wyczyścić stare gniazdo, półkę skalną, usunąć krzaki itp.

Kolce jeża – resztki uczy puchacza (fot. R. Mikusek)

Sóweczka

Glaucidium passerinum

Biotop lęgowy. Lasy iglaste i mieszane, rzadziej liściaste (grądy), ze świerkiem w domieszce lub w podroście, o zróżnicowanej strukturze przestrzennej (zręby, młodniki, ciek, wykroty, martwe drzewa itd.).

Biotop łowiecki. Samce polują z dala od gniazda, samice w pobliżu. Pokarm zdobywa w różnych środowiskach kierując się obfitością małych ssaków.

Zimowanie. W sąsiedztwie terytorium lub odbywa krótkie wędrówki. Samice wędrują na większe odległości. Populacje północne silniej wędrowne.

Toki. Toki połączone z pierwszymi wizytami w dziupli lęgowej w II lub III, zależnie od panujących warunków. Intensywniej na przełomie III/IV.

Gniazdo. Dziupla dzięcioła dużego średnicy 4,5–5,5 cm, rzadziej innych dzięciołów. Drzewa z dziuplą często z widocznymi śladami osłabienia lub suche. Zajmuje też budki lęgowe.

Lęg. 4–6 (3–7) jaj samica składa na przełomie IV/V. Wysiaduje przez 28 dni. Klucie po 28 dniach. Samiec karmi rodzinę, samica dołącza do niego po ok. 10 dniach od wyklucia piskląt. Po ok. 4 tyg. młode wylatują z dziupli by do niej nie wrócić. Rodzina przemieszcza się na odległość kilkuset metrów w rejon łowiecki samca i rozpada się po kolejnym miesiącu.

Zachowanie przy gnieździe. Gatunek o dziennej aktywności, mało płochliwy, nieukrytemu człowiekowi pozwala obserwować się z kilkunastu metrów. Samica regularnie czyści dziuplę z resztek ofiar, wypluwki (25x10 mm) i kału młodych. Nieczystości wyrzuca bezpośrednio pod dziuplę, część wnosi dalej. W pobliżu drzewo lub kilka drzew odpoczynkowych. Spizarnie zwykle nie dalej jak 50 m od drzewa lęgowego. Ofiary często spadają na ziemię (duża część dekapitowanych).

Strefa. Całoroczna, w promieniu 50 od drzewa lęgowego. Powinna obejmować drzewo z dziuplą, złomy, suche drzewa stojące. Jeśli na granicy strefy przebiega droga, nie ma potrzeby jej zamykania, ale wskazane jest ograniczenie ruchu. W sytuacjach trudnych do ustalenia, większa część strefy powinna dotyczyć obszaru położonego przed światłem dziupli.

Kał i wypluwki sóweczki w pobliżu gniazda (fot. R. Mikusek)

Bociany czarne na gnieździe (fot. R. Mikusek)

Puchacz na gnieździe w kamieniołomie (fot. R. Mikusek)

Gniazdo puchacza z pisklętami w wieku ok. 3 tygodni na kępie w olsie (fot. G. Leśniewski)

Samica sóweczki w dziupli umieszczonej
w obumierającym świerku
(fot. R. Mikusek)

Włochatka

Aegolius funereus

Biotop lęgowy. Lite, rozległe starodrzewa sosnowe i sosnowo-świerkowe na nizinach i świerkowe bądź świerkowo-jodłowe w górach, często z przestojami bukowymi. Dochodzi do górnej granicy lasu.

Biotop lowiecki. Otwarte polany w lesie, halizny, uprawy, młodniki i drągowiny. Poluje też w prześwietlonych drzewostanach.

Zimowanie. Przyjmuje różną strategię zależnie od warunków pogodowych (pokrywy śnieżnej). Populacje na północy Europy wędrują bardziej regularnie i na większe odległości. Samice i młode są silniej wędrownie. Dorosłe samce w łagodniejsze zimy pozostają w terytorium.

Toki. Tokujące samce można obserwować już w II. Szczyt aktywności to III i IV. Samce oblatują terytorium przemieszczając się na odległość kilkuset metrów.

Gniazdo. Z reguły w dziupli po dzięciole czarnym. Okno dziupli eliptyczne o wysokości ok 12 cm, szer. ok. 8 cm, w sośnie, buku, świerku, jodle, brzozie itp. Często w uschniętym pniu. Chętnie zajmuje budki lęgowe.

Lęg. Zwykle na przełomie III/IV samica składa 3–7 jaj. Wysiaduje 28 dni. Pisklęta wylatują z dziupli po 32 dniach. Z ostatnich lęgów (powtarzanych) młode mogą wylatywać jeszcze we IX.

Zachowanie przy gnieździe. Lekkie drapanie w pień powoduje, że samica staje w oknie dziupli i zasłania ciałem cały otwór. Po krótkim czasie wraca do wnętrza.

Strefa. Całoroczna w promieniu 50 m od drzewa lęgowego.

**Bór sosnowy o luźnej strukturze –
typowy biotop lęgowy włośchatki na nizu**
(fot. R. Mikusek)

Kraska

Coracias garrulus

Biotop lęgowy. Preferuje mozaikę otwartego krajobrazu rolniczego na obrzeżach lasów sosnowych.

Biotop lówiecki. W krajobrazie rolniczym o niskiej roślinności.

Zimowanie. W Afryce. Przylot koniec IV–V.

Toki. Prawdopodobnie ptaki formują się w pary na zimowisku.

Gniazdo. Dziuple po dzięciole czarnym i zielonym w sosnach lub drzewach gatunków liściastych. Rzadko w budkach lęgowych lub w norach wykopanych w skarpach piaskowcowych.

Lęg. Do lęgów przystępują najwcześniej w 3. roku życia. 2–5 jaj wysiadują oba ptaki przez 19–23 dni. Młode opuszczają gniazdo po miesiącu. Okres lęgowy trwa od ½ V do ½ VIII.

Zachowanie przy gnieździe. Duże różnice indywidualne między parami. Jedne ostrożne i skryte, inne mogą nie zwracać na człowieka uwagi przy gnieździe. Zwykle jednak na widok człowieka wydają regularne głosy niepokoju. Młode mogą wystrzykiwać na intruza śmierdzącą substancję.

Strefa. O promieniu 10 m od dziupli przez cały rok, która praktycznie ogranicza się do samego drzewa lęgowego.

Kraska przy dziupli lęgowej
umieszczonej w wierzbie
(fot. G. Leśniewski)

Wyznaczanie stref – zasady ogólne

Dawniej, obligatoryjnie strefy wyznaczano w formie kołowej. Ten typ oznakowania strefy, łatwy do określenia na mapie, nie był prosty czy nawet możliwy do ustalenia w terenie. Obecnie ich obrys i wielkość jedynie opiera się na kole, zaś granice stref wyznacza się po liniach łatwych do zlokalizowania w terenie (linie oddziałowe, strefy ekotonalne, cieki, drogi itp.). Jedynie w przypadku trudności w znalezieniu widocznych linii, możemy być zmuszeni do wyznaczenia strefy kołowej. Strefy ochrony okresowej modyfikuje się często w oparciu o wymagania gatunku, tak by objąć nimi istotne dla niego elementy krajobrazu, a wykluczyć te, których ptak unika. Można to z pewnym prawdopodobieństwem ustalić w oparciu o wymagania gatunku. Jest to łatwiejsze w krajobrazie mozaikowym, trudne natomiast w jednolitym krajobrazie. Szczególnie w przypadku gatunków skrajnie licznych warto pokusić się o zebranie dodatkowych danych dotyczących szczególnie miejsc żerowania i odpoczynku i w oparciu o nie ustalić ostateczny przebieg granic strefy okresowej.

Wielkości kołowe w przeliczeniu na powierzchnie wynoszą:

- okrąg o promieniu 50 m stanowi powierzchnię ok. 0,8 ha
- 100 m = 3,15 ha
- 200 m = 12,5 ha
- 500 m = 78 ha

Liczba istniejących stref ochronnych zmienia się dynamicznie. Przyjmuje się, że zlikwidować możemy strefę z gniazdem, które nie jest odwiedzane przez ptaki w ciągu kilku lat z rzędu (najczęściej pięciu). Tego rodzaju decyzje powinny być ściśle konsultowane z doświadczonymi ornitologami i poprzedzone ścisłymi obserwacjami,

gdyż wiele gatunków ptaków posiada w areale kilka gniazd zajmowanych zamiennie. Nawet jeśli gniazdo uległo zniszczeniu, strefa powinna być utrzymana do chwili, gdy upewnimy się, iż w pobliżu ptaki nie zbudowały innego gniazda. Pod uwagę powinno się wziąć również fakt, czy w otoczeniu zaszły istotne zmiany. Znamy przypadki, gdzie z przyczyn formalnych ciągle istnieją strefy sprzed kilkunastu lat, gdzie ptaki dla których one zostały powołane już dawno tam nie gniazdują. Aby to rozwiązać należy się zwrócić do regionalnej dyrekcji ochrony środowiska bądź poprosić o pomoc doświadczonego ornitologa. Jeśli istnieje konieczność dokonania działań w obrębie stref ochrony ścisłej można wystąpić o stosowną zgodę do regionalnych dyrekcji ochrony środowiska. Wiele takich wniosków rozpatrywana jest pozytywnie.

Tablica umieszczona na granicy strefy ochronnej (fot. R. Mikusek)

Wyznaczanie stref – rady praktyczne

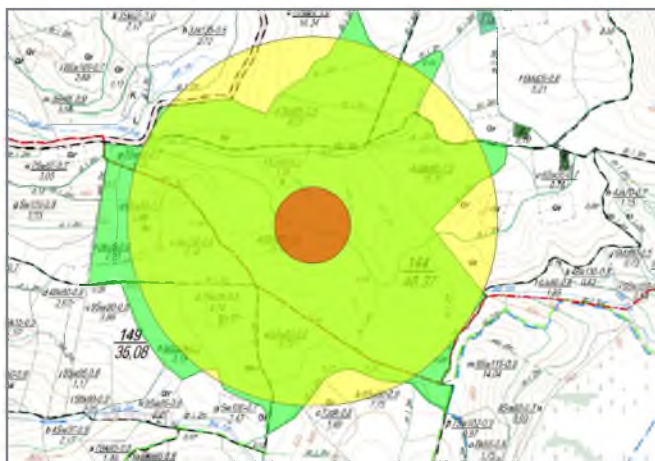
1. Działania w terenie

- a. Upewnij się co do gatunku ptaka, dla którego strefę chcesz utworzyć.
- b. Upewnij się co do statusu ptaków. Gniazda mogą być odwiedzana z różnych powodów, nie tylko jako miejsca lęgu (np. stołówka, spizarnia, miejsce noclegowe, drapieżnictwo gniazdowe). Znaną są przypadki (orlik grubodzioby, bocian czarny), kiedy to ptaki odwiedzały stare i nieczynne gniazda położone w odległości wielu kilometrów. Takie przypadki notuje się jednak wyjątkowo.
- c. Oznacz dokładnie miejsce na mapie. Jeśli masz GPS, wystarczy oznaczyć miejsce bądź spisać jego koordynaty. Jeśli tak nie jest, spróbuj zanotować jak najwięcej szczegółów, które pomogą w dokładnym ustaleniu miejsca położenia gniazda. Oddalając się notujmy każdy szczegół. Na terenie Lasów Państwowych można dojść do skrzyżowania linii oddziałowych by ustalić numer interesującego nas oddziału (numer właściwy oddziałowi jest od jego strony).

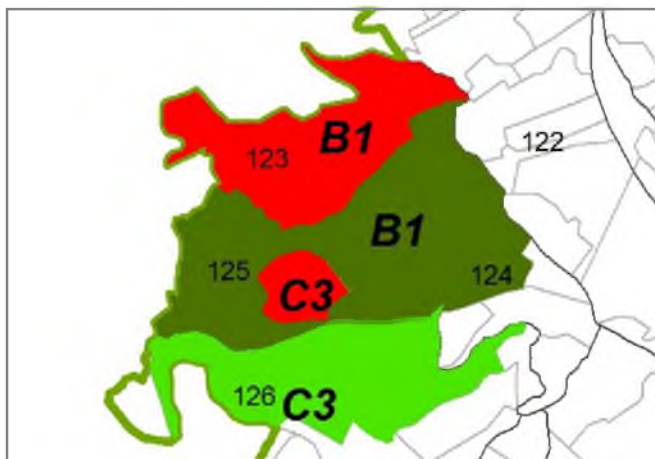
2. Działania kameralne

- a. Musimy ustalić kto jest właścicielem gruntu na którym znajduje się nasze znalezisko. W ewidencji pomocny jest projekt Geoportal (geoportal.gov.pl), gdzie możemy przeprowadzić identyfikację gruntu w oparciu o zdjęcia lotnicze. W przypadku instytucji państwowych kolejne kroki są od tej chwili dość klarowne (patrz niżej). W przypadku gruntów prywatnych utworzenie strefy jest bardzo trudne a czasami nawet niemożliwe. W niektórych przypadkach można spróbować dotrzeć do właściciela i ustalić z nim pewne zasady użytkowania lasu.

Strefa bociana czarnego wpisana w koło. W tym przypadku, ze względu na brak możliwości wyznaczenia granic opartych o rozpoznawalne w terenie granice, strefa ścisła (100 m) musi pozostać w kształcie okręgu.

Przykład dwóch stref ochronnych nachodzących na siebie. Czerwonym kolorem zaznaczono strefę ochrony ścisłej puchacza (B) i bociana czarnego (C), zielonym zaś strefy częściowe tych gatunków. W przypadku bociana czarnego ujęto ciek wodny na którym ptak żeruje.

- b. W przypadku gruntów państwowych, np. Lasów Państwowych, opis szczegółowy obserwacji i miejsca położenia gniazda przesyłamy jednocześnie do nadleśnictwa oraz do regionalnej dyrekcji ochrony środowiska (RDOŚ), organu właściwego do uprawomocnienia strefy. Jeśli istnieje taka możliwość, dobrym zwyczajem jest osobiste stawienie się w nadleśnictwie i złożenie pisma wraz z ustnym powiadomieniem o znalezisku. Wtedy też można wspólnie ustalić granice przebiegu strefy (propozycję można przygotować wcześniej). Złożenie takiego pisma jest jednoznaczne z powołaniem strefy do życia. Kolejne pisma mają jedynie ten fakt usankcjonować (korekta granic, weryfikacja). Jest to o tyle ważne, że od tego momentu każde działanie w pobliżu gniazda można interpretować jako naruszenie granicy strefy ochronnej, co jest bardzo ważne z punktu widzenia ochrony gatunku.
- c. Warto poprosić o odpowiedź, w której poinformowani zostaniemy o dalszych losach naszego zgłoszenia. W przypadku ptaków szponiastych i sów można o utworzeniu strefy powiadomić Komitet Ochrony Orłów, który prowadzi odpowiednie statystyki i kartoteki z tym związane.

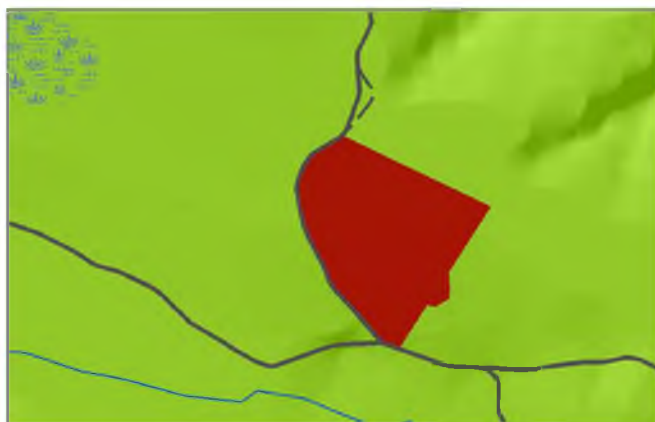
3. Znakowanie stref w terenie

Znaki w terenie nie mogą sugerować czemu służy strefa. Generalnie nie stosuje się nawet znaków informujących o tym, że mamy do czynienia ze strefą ochrony ptaków. W tym celu wykorzystuje się ogólnie przyjęte znaki z napisem „Zakaz wstępu” lub „Wstęp wzbroniony” z dopiskiem, np. „Ostoja zwierząt” czy „Ochrona ścisła” (patrz rozdz.: Obecne zapisy prawne dotyczące ochrony strefowej ptaków).

Przykład strefy ochronnej puchacza na stanowisku zlokalizowanym w sąsiedztwie otwartego krajobrazu. W tym przypadku optymalnym rozwiązaniem byłoby objęcie strefą okresową fragmentu otwartej przestrzeni, co jednak jest niemożliwe ze względu na własność prywatną gruntów.

Strefa utworzona dla sóweczki, obejmująca zasięgiem jeden pododdział. W jej sąsiedztwie przebiega szlak, na którym ruch nie został ograniczony, ze względu na dużą tolerancję gatunku wobec człowieka. W tym przypadku chronimy głównie gniazdo i jego otoczenie przed niekorzystnymi zmianami z powodu prac leśnych.

Literatura

1. Adamski A., Kalisiński M. 2003. Kania ruda. Broszura KOO. Olsztyn.
2. Adamski A., Lontkowski J. 2003. Kania czarna. Broszura KOO. Olsztyn.
3. Brewka B., Cenian Z., Kalisiński M. 2001. Ochrona strefowa miejsc rozrodu ptaków drapieżnych. Broszura. KOO.
4. Cenian Z., Kalisiński M., Kapowicz R., Rodziewicz M., Stój M., Wójciak J. 2006. Sytuacja i stan ochrony orlika krzykliwego *Aquila pomarina* w Polsce na przełomie XX/XXI w. Stud. i Mat. CEPL. 8,2: 93-104.
5. Cramp S., Simmons K. E. L. 1979. The Birds of the Western Palearctic. Vol. I. Oxford University Press.
6. Chylarecki P., Sikora A., Cenian Z. 2009. Monitoring ptaków lęgowych. Poradnik metodyczny dotyczący gatunków chronionych Dyrektywą Ptasią. Bibl. Monit. Środow. Warszawa.
7. Mikusek R. (red.). 2005. Metody Badań i Ochrony Sów. FWIE. Kraków.
8. Mizera T. 1999. Bielik. Monografie Przyrodnicze. Wyd. Lubuskiego Klubu Przyrodników. Świebodzin.
9. Mizera T., Maciorowski G. 2002. Orlik grubodzioby. Broszura KOO. Olsztyn.
10. Mizera T. 2006. 20 lat funkcjonowania ochrony strefowej w Polsce [W:] Anderwald D. (red.). Ochrona drapieżnych zwierząt. Poszukiwanie kompromisów. Stud. i Mat. CEPL Rogów 2, 12: 29-53.
11. Tomiałojć L., Stawarczyk T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany, PTPP „pro Natura”, Wrocław.
12. Waclawek K. 1999. Orzeł przedni. Broszura KOO.

Publikacja wydana w ramach projektu
 „Ochrona zagrożonych gatunków ptaków
 w Karpatach Zachodnich”
 realizowanego przez

www.ptakikarpat.eco.pl

Fundację Wspierania Inicjatyw Ekologicznych
www.fwie.eco.pl

Projekt realizowany pod patronatem Małopolskiego Konserwatora Przyrody i Regionalnej Dyrekcji
 Ochrony Środowiska w Krakowie oraz Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Krakowie

